

УДК 341.223.14(477.72-25)-026.49:17.024.4(093)-028.16
DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2786-5118/2024-46-4>

ДОСВІД ВИЇЗДУ З ОКУПОВАНОГО ХЕРСОНА КРИЗЬ ПРИЗМУ УСНОЇ ІСТОРІЇ

Михайленко Галина Миколаївна,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії, археології
та методики викладання
Херсонського державного університету
irida@ukr.net
orcid.org/0000-0002-1160-8754

Мета дослідження – реконструкція досвіду виїзду мешканців із захопленого російськими військами Херсона та визначення основних мотивів виїзду херсонців з міста протягом різних етапів окупації на основі аналізу усно-історичних матеріалів. **Методологічною основою проведеного дослідження** є усна історія та локальна історія, що сукупно дають можливість презентувати вибрану тему з найбільшою ґрунтовністю та деталізацією. **Основні результати дослідження.** Російсько-українську війну уже називають найбільш документованою війною. Проте багато сторінок українського спротиву неможливо відтворити за звичними документальними джерелами або за фото чи відеоматеріалами. Більшість реалій життя в захопленому місті, а тим паче виїзд з окупованого Херсона, не відтворюються за такими джерелами через їх відсутність. Уявити складнощі шляху до підконтрольних Україні територій у період з 1 березня до 11 листопада 2022 р. можна, лише звернувшись до усно-історичних свідчень людей, які пройшли це випробування. Виїзд з окупованого міста передбачав масові багаторазові перевірки усіх гаджетів на російських блокпостах, тож це унеможливило фотографування чи відеозйомку. Саме тому головним джерелом, яке стало основою дослідження, стали задокументовані оповіді мешканців Херсона. Респонденти є херсонцями різного віку, професійної зайнятості, з різним сімейним станом та фінансовими можливостями. Завдяки їхній психологічній готовності поділитися своїм досвідом виїзду з окупованого міста можна відтворити події, що розгорталися на дорогах Херсонщини. Крім того, завдяки цим розповідям маємо можливість розкрити глибину переживань людей, травматичність подій як у фізичному, так і в психологічному відношенні. Це є основою не просто для відтворення фактажу новітньої війни, а й для наповнення історії морально-психологічним змістом. У проведеному дослідженні розкриваються такі ключові моменти, як: психологічний стан мешканців окупованих територій; готовність/неготовність організувати свій життєвий простір в обмежених умовах окупації; мотивація виїзду; переважання страху перебування в окупації над страхом подолання всіх умов виїзду; небезпека, з якою люди стикалися дорогою до підконтрольних Україні територій; поведінка окупантів стосовно цивільного населення. **Висновки.** Проведені інтерв'ю дають можливість визначити низку характерних моментів щодо особливостей виїзду з окупованого Херсона: більшість населення не вірила у можливість початку повномасштабного вторгнення та виявилася психологічно неготовою до війни; на прийняття рішення щодо виїзду з міста впливали різні чинники (новини щодо просування окупантів територією України, потреби особисті чи сімейні; страх життя в окупованому місті). Досвід виїзду залежав від багатьох об'єктивних та суб'єктивних чинників, таких як: період та доступний шлях для виїзду, чисельність блокпостів та інтенсивність перевірок, психологічна готовність/можливість відповідати на питання, поставлені окупантами.

Ключові слова: Херсон, війна, повномасштабне вторгнення, окупація, досвід виїзду.

THE EXPERIENCE OF LEAVING THE OCCUPIED KHERSON THROUGH THE PRISM OF ORAL HISTORY

Mykhaylenko Halyna Mykolayivna,
Candidate of Historical Sciences,
Associate Professor at the Department of History,
Archaeology
and teaching methods
Kherson State University
irida@ukr.net
orcid.org/0000-0002-1160-8754

The purpose of the research is to reconstruct the experience of the residents' leaving Kherson occupied by Russian military forces and to identify the main motivation for Kherson dwellers' leaving the city during different stages of occupation on the basis of the analysis of oral history materials. **The methodological fundamentals of the research** are oral and local history which allows presenting the chosen topic most thoroughly and comprehensively.

The main research results. The Russian-Ukrainian war has already been called the most documented war. However, it is impossible to reconstruct many pages of the Ukrainian resistance using usual documentary sources, photos or video materials. Many events of the life in the occupied city, especially the circumstances of leaving the occupied city, cannot be reconstructed from such sources because they are not available. It is possible to imagine the difficulties arising on the road to the territory controlled by Ukraine in the period from March 1 to November 11, only using oral-historical evidences of the people who underwent this ordeal. Leaving the occupied city involved massive multiple inspections of all gadgets at the Russian checkpoint, consequently, it was impossible to take photos or videos. Therefore, the main source of our research is documented stories of Kherson residents. The respondents were the city dwellers of different age, professions, marital statuses and incomes. Their psychological readiness to share their experience of leaving the occupied city allows reconstructing events unfolding on the roads of Kherson region. Moreover, due to these stories, we are able to reveal the depth of the people's emotional experiences, the traumatic nature of the events affecting them both physically and psychologically. This is a basis not only for reconstructing facts of the modern war, but also for filling the history with moral-psychological content. Our research reveals the following key aspects: the psychological state of the inhabitants of the occupied territories; readiness/unreadiness to organize their life space in the restricted conditions of the occupation; motivation for leaving; prevalence of the fear of staying in the occupied territory over the fear of all circumstances of leaving; the danger the people faced on the road to the territory controlled by Ukraine; the occupiers' behavior towards the civilian population. **Conclusions.** The interviews allow identifying a number of characteristic aspects of leaving the occupied Kherson: the majority of population did not believe in the possibility of the beginning of a full-scale invasion and were not psychologically ready for the war; different factors affected their decision to leave the (news about the occupiers' movement across the territory of Ukraine, personal or family needs; the fear of living in the occupied city). The experience of leaving depended on many objective and subjective factors: the period and the accessible route for leaving, the number of checkpoints and the intensity of inspections, psychological readiness/ability to answer the questions asked by the occupiers.

Key words: Kherson, war, full-scale invasion, occupation, experience of leaving.

1. Вступ

Актуальність усно-історичних розвідок, що відтворюють події російсько-української війни, визначається багатьма чинниками. Насамперед максимальна фіксація подій російського повномасштабного вторгнення в Україну потрібна: для якомога ширшого ознайомлення людей, які не перебувають у зоні бойових дій, з подіями в регіонах, що безпосередньо зазнали російського вторгнення; для притягнення у майбутньому росіян до відповідальності на міжнародному рівні; для створення потужної різнопланової джерельної бази для проведення узагальнюючих історичних розвідок, присвячених російсько-українській війні. Крім того, проведені дослідження мають підґрунтя у переосмисленні статусу як Півдня України загалом, так і Херсона зокрема у сучасних державотворчих процесах в Україні. Події окупації демонструють штучність насадженої росією тези про те, що «Херсон – це російське місто» і підтверджують глибоке усвідомлення містянами себе як частини України.

Український історичний простір у минулі десятиліття уже активно звертався до усно-історичних студій, що розвивалися як на основі залучення методологічних обґрунтувань західних дослідників, так і на базі формування власного теоретичного інструментарію (методологія усної історії, презентована L. Ballard (Ballard, 2007), ґрунтовні теоретико-методологічні студії Г. Грінченко (Грінченко, 2004; Грінченко, 2012), аналіз досвіду усно-історичних практик у рамках конференцій та збірників (У пошуках власного голосу, 2010)).

Оновлення історичних досліджень, що розпочалися зі здобуттям Україною незалежності у 1991 р.,

спонукали до масштабного перегляду багатьох періодів української історії, у тому числі й подій ХХ ст., які ще були доступні для застосування методології усної історії. Зокрема, матеріали усної історії залучалися для вивчення Голодомору 1932–1933 рр. (Кузовова, 2023), Другої світової війни (Невиґадане, 2004), історії Степової України (Усна історія Степової України, 2008), історії урбанізації Одеси у період 50–80-х рр. ХХ ст. (Тхоржевська, 2022). Новітня історія України також потрапила до сфери усно-історичних розвідок: Помаранчева революція 2004 р., Революція Гідності, початок війни з росією 2014 р. Події широкомасштабного вторгнення росії в Україну також уже знайшли відображення у новітніх розвідках, зокрема, на шпальтах «Українського історичного журналу» визначено окремий розділ «Повсякдення російсько-української війни: усна історія» (наприклад, у першому випуску за 2024 р. розміщено інтерв'ю, яке записав і підготував до друку О. Філь) (Філь, 2024).

Окупація Херсона також уже знайшла відображення у перших історичних розвідках. З позиції звернення до методології усної історії насамперед хотілося б відзначити роботи О. Черемісіна, зокрема його аналіз міського життя Херсона в період березня – листопада 2022 р. за усно-історичними свідченнями (Черемісін, 2023) та упорядковану ним збірку усних оповідей мешканців Херсона, що пережили окупацію (Літопис цивільного спротиву, 2023). З міркуваннями працівників Херсонського державного університету, викликаними повномасштабним вторгненням та окупацією Херсона, можна ознайомитися на шпальтах праці «Херсонські есеї: жити, щоб перемагати: збірка есеїв (Херсонські есеї, 2023).

Зважаючи на те, що наукове осмислення херсонської моделі окупації тільки починається, слід відзначити, що більшість її складників залишаються ще невисвітленими. Крім того, автори ще не часто звертаються до методології усної історії для аналізу результатів повномасштабного вторгнення росії в Україну на прикладі Херсона.

Метою презентованої статті є реконструкція досвіду виїзду із захопленого Херсона протягом окупаційного періоду 01.03.2022–11.11.2022 р. на основі усних свідчень мешканців міста.

Головними завданнями визначається розкриття особливостей психологічного стану жителів Херсона після захоплення міста росіянами, визначення чинників, що спонукали наважитися на виїзд через території бойових дій, окреслення головних моментів виїзду на підконтрольну Україні територію. У реалізації цих завдань головним джерелом виступають документовані оповіді херсонців, які мають досвід пережиття окупації та виїзду з міста. Акцентування уваги на усно-історичних матеріалах зумовлене тим, що саме вони дають змогу відтворити внутрішню канву окупації, передати переживання/страхи/сподівання людей. Крім того, ні в документальних джерелах, ні на фото чи відеоматеріалах події, що розгорталися на шляхах Херсонщини у рамках виїзду, не зафіксовані. Тож, усна історія залишається фактично єдиним джерелом для відтворення досвіду виїзду з окупованих територій.

Дослідження проведене у межах ініціативної науково-дослідної роботи «Окупація та визволення Херсона: Антонівський міст, Бузковий гай, героїзм цивільного спротиву» (державний реєстраційний номер 0123U101941).

2. Мотивація виїзду жителів з окупованого Херсона

Окупація Херсона, що розпочалася на шостий день повномасштабної російсько-української війни, тривала 8 місяців і 10 днів. Цей період супроводжувався для містян страхом, утисками, обмеженнями. За оповідями респондентів, визначальними характеристиками спогадів про перші дні повномасштабного вторгнення стали: страх обстрілів, нерозуміння, як такі події можуть відбуватися, відсутність інформації щодо подальших дій для населення, переживання через можливу відсутність продуктів харчування. Багато містян зі своїх осель навіть спостерігали за спробами росіян подолати Антонівський міст, чули постійні вибухи в районі мосту, бачили російські гелікоптери, які літали над Дніпром.

Пані Анна, мешканка селища Антонівка, що біля Антонівського мосту, так згадує події 24 лютого: «Спочатку десь о 15 годині дня в нас полетіли вертольоти перші. Це було 18 вертольотів російських. Вони летіли до залізничного мосту. Це було перше, а друге – десь біля 17.00

почалися вибухи на мосту і подзвонила свекруха і каже: «Тут ідуть танки, йдуть БТРИ. Я не можу прийти додому, бо йде бій»¹.

Це, звичайно, посилювало відчуття страху за життя, доводило до панічного стану, коли люди навіть пішки намагалися вийти з районів посиленних обстрілів.

Отець Олег згадує події 10 березня 2022 р, коли окупанти дозволили поховати людей, що загинули біля Антонівського мосту: «Ідемо і кажу: «Чекай, дивіться», – а я з краю сидів і бачив, що вздовж дороги робиться і якісь речі лежать. Зупиняємося, підходимо до цих речей, а там дівчина 1992 року, здається, бо при ній було все. Вона була вбита і лежала просто в кюветі з тачкою-кравчучкою, напевно, бігла, рятувалася, але не рятувалася. Коли її почали брати, а в неї там пів живота немає»².

Містяни намагалися зорганізуватися у загони територіальної оборони (ТРО) для захисту міста від окупантів. Перші кроки у цьому напрямі частково робилися ще до 24 лютого 2022 р. Проте нечисельність ТРО, неповноцінне забезпечення зброєю, відсутність чіткого командування – усе це призвело до трагічних подій 1 березня 2022 р.: багато загиблих захисників Херсона біля Бузкового парку та Херсонського обласного ліцею: «Їх в парк привезли. Командир їх розставив так, що кум його бачив спочатку, але не поруч стояли. Потім, коли їх почали розстрілювати, кум в шоці був. Подробиць ніяких не розказував. Сказав, що їх там чекали і коли розпочався обстріл каже: «Оля, там таке творилось, що земля просто під ногами підіймалась. Я вже коли прибіг в укриття, то тільки тоді побачив, що Вови немає. Я запитував у хлопців, хто вийшов з ним живі, його так і не бачив». І все»³, – згадує пані Ольга, як дізналася про події 1 березня 2022 р., в яких загинув її чоловік.

На зміну першому страху прийшло бажання показати окупантам, що насправді їх ніхто не чекав, що Херсон – це Україна! Протягом березня у місті відбувалися проукраїнські мітинги, за якими окупанти спочатку лише спостерігали, але поступово стали застосовувати силові методи припинення цих акцій.

Для багатьох херсонців перебування в окупованому місті ставало загрозою для життя:

¹ Терemenko Анна, 1980 року народження, с. Антонівка, Херсонська область. Інтерв'ю проводила Г. Михайленко 02 серпня 2023 р. Дешифрувала аудіозапис та створила транскрипт Г. Михайленко.

² Гороховський Олег, 1979 року народження, м. Херсон, Херсонська область. Інтерв'ю проводила Г. Михайленко 15 березня 2024 р. Дешифрувала аудіозапис та створила транскрипт Г. Михайленко.

³ Осіння Ольга, 1990 року народження, с. Білозерка, Херсонська область. Інтерв'ю проводив О. Черемісін 17 січня 2024 р. Дешифрував аудіозапис та створив транскрипт О. Черемісін.

переслідування учасників АТО, членів ТРО, активістів проукраїнських мітингів. Потреба в медичній допомозі, нестача ліків, відсутність роботи та коштів – це також унеможлиблювало для багатьох перебування в окупованому просторі. Отже, для людей постало питання виїзду з Херсона.

Якщо узагальнити чинники, що можна визначити як мотивацію виїзду, то від респондентів звучали такі досвіди:

– загроза життю, яка нависла над активістами руху громадського спротиву, учасниками АТО, колишніми військовими;

– страх за дітей після оприлюднення матеріалів з Київщини;

Пан Олексій згадує, що підштовхнуло наважитися на виїзд: «Після новин Бучі, Ірпеня жінці мій дуже стало страшно, що в нас таке може бути. Там якісь ходили чулки, що тут окупували Херсон війська з Криму і вони «лагідні» з нашим населенням. Але це все на рівні чуток, але нас це не зупинило, і ми наступного дня зранку поїхали» (Літопис цивільного спротиву, 2023:117).

– необхідність дітям, як закінчили 11-й клас, вступати до вищих навчальних закладів: «Мабуть, найбільша мотивація – це мій син, який закінчував 11-й клас. ... Ну і переді мною став такий важливий вибір, адже почалися розмови, що ті одинадцятикласники, які перебувають на окупованій території, не будуть мати змогу скласти ЗНО. Тобто я розуміла, що для того, щоб була перспектива в мого сина, ми повинні діяти і повинні їхати»⁴, – розповідає Херсонка.

– страх наслідків оголошеного псевдореферендуму та мобілізації до російського війська;

«Останнє, що допомогло прийняти рішення – початок референдуму, коли прийшов мій чоловік і сказав: «Ти знаєш, розпочнеться референдум, я вже не знаю, що нам чекати». От правда? Проведуть вони референдум, зайдуть і заберуть мене, заберуть Женю, заберуть і все, і ти нічого не зможеш зробити, ховаючись»⁵, – згадує пані Наталія.

– проблеми зі здоров'ям, потреба у кваліфікованій медичній допомозі: «На той час дуже багато поверталось людей, що намагались виїжджати, не знав, чи виїдеши чи не виїдеши. Кудись їхати – теж не знав: куди? Все-таки треба було жити за щось, якимось і ліки, потрібні були ліки для мами, для мене. Я теж на гормонах,

мені теж не можна було ніде купити. Була можливість через волонтерів посилку отримати, але все одно вона їхала більше місяця та посилка до нас. І теж ми не знали, чи вона дійде чи не дійде, бо волонтери не знали, коли вони переїжджають через їхні блокпости і ніхто не дає гарантію, що ми це дочекаємось»⁶, – згадує пані Анна.

– примушування з боку окупантів до співпраці;

– страх життя в окупації.

Пані Тетяна так згадує ці відчуття: «Страх, який я відчувала. Страх от 24 лютого, коли всі прокинулись, і страх весь цей час, поки ми знаходились в окупації. Мені особливо було страшно за дітей. ... Вивезти дітей, бо вони дуже боялися, особливо молодша донька. Коли з перших днів вона чула вибухи, особливо Чорнобаївку, то в неї піднімалась температура. Вона дуже боялась»⁷.

Окрім того, що необхідно було наважитися на виїзд шляхами, які контролювалися окупантами, могли бути заміновані та перебували у зоні бойових дій, потрібно було знайти інформацію про перевізника (якщо людина не мала власного автомобіля), дізнатися про населений пункт, через який окупанти дозволяли виїзд. Звичний шлях трасою до Миколаєва став недоступним уже наступного дня після початку повномасштабного вторгнення. Так званий «зелений коридор» офіційно не відкривався. Люди мали послугуватися варіантами, які окупанти оголошували доступними на певний період часу через різні населені пункти: Олександрівка, Снігурівка, Давидів Брід, Василівка.

«Моя подруга, колега в минулому, виїхала. Вони на своїй машині виїхали і мені написала, що є групи в телеграмі, де є провідники, за гроші вивозять. Я знайшла одну групу, потім другу, потім третю, і ми зрозуміли, що просто збираються групи людей на 6-у ранку біля Корабелу, три-чотири машини. Розповідали, що можна брати, що не можна. Казали, що обов'язково реєстратори з машини знімати, бо можна постраждати. Це було страшно. Поїхали, Саша (чоловік) був за кермом. Мабуть, тиждень збирались виїжджати, вивчали інформацію: хто як виїжджав, що відбувається на пропускних пунктах, як пропускають. Звичайно, було страшно, але вже наважились і ми

⁴ Херсонка (псевдонім), 1978 року народження, м. Херсон, Херсонська область. Інтерв'ю проводив О. Черемісін 31 жовтня 2023 р. Дешифрував аудіозапис та створив транскрипт О. Черемісін.

⁵ Судаковська Наталія, 1985 року народження, м. Херсон, Херсонська область. Інтерв'ю проводив О. Черемісін 02 серпня 2023 р. Дешифрував аудіозапис та створив транскрипт О. Черемісін.

⁶ Теременко Анна., 1980 року народження, с. Антонівка, Херсонська область. Інтерв'ю проводила Г. Михайленко 02 серпня 2023 р. Дешифрувала аудіозапис та створила транскрипт Г. Михайленко.

⁷ Рябенко Тетяна, 1984 року народження, м. Херсон, Херсонська область. Інтерв'ю проводив О. Черемісін 17 липня 2023 р. Дешифрував аудіозапис та створив транскрипт О. Черемісін.

виїхали з першого разу. Була з нами одна провідниця. Вона з Одеси і вона показувала дорогу. Вона так їздила кілька разів, вивозила людей. У кого місця були в машині – брали попутчиків: хто безкоштовно, хто гроші брав»⁸, – читаємо у спогадах пані Анни.

Як і особливості життя людей в Херсоні, так і виїзд з окупованого міста неможливо відтворити за звичними документальними джерелами. Уявити складнощі шляху до підконтрольних Україні територій у період з 1 березня до 11 листопада 2022 р. можна, лише звернувшись до усно-історичних свідчень людей, які пройшли це випробування. Завдяки їхній психологічній готовності поділитися своїм досвідом виїзду з окупованого міста можна відтворити події, що розгорталися на дорогах Херсонщини.

3. Досвіди виїзду з окупованого Херсона

Знайомство з досвідами виїзду з окупації відкриває багато аспектів перебігу війни на теренах Херсонщини:

- психологічний стан мешканців окупованих територій;
- утиски, яких зазнавали херсонці від окупантів;
- проблеми, з якими містяни стикнулися в окупаційному просторі та під час підготовки до виїзду;
- небезпека, з якою люди стикалися дорогою до підконтрольних Україні територій;
- поведінка окупантів стосовно цивільного населення.

Перебіг виїзду у кожного складався по-різному. Комуś щастило – вдавалося проїхати за день, хтось стояв у черзі на дорозі два/чотири/сім днів в очікуванні, коли дозволять виїхати. По мірі просування доводилося проходити перевірки на блокпостах. Їх кількість теж змінювалася: 7/18/40. Але багато людей так і не доїхали до запланованого пункту призначення: хтось попав під обстріл, хтось не витримав літньої спеки, хтось був заарештований у ході перевірок.

Спочатку тривале чекання на паромну переправу біля розбитого Антонівського мосту, багато блокпостів на Лівобережжі, кількадечне очікування та ще й розмови про можливу мобілізацію до російської армії – це досвід виїзду через Васи́лівку Запорізької області пана Артема (Літопис цивільного спротиву, 2023: 73–85).

Пані Тетяна також виїжджала через Васи́лівку у перші дні, як її відкрили для виїзду. Вдалося проїхати досить швидко, без тривалих перевірок, проте з перестрілками, що відбувалися

навколо. Натомість, з численними розмовами і з військовими, і з працівниками ФСБ довелось стикнутися пані Дар'ї. Про перевірку всіх речей та гаджетів згадує також пані Лілія (Літопис цивільного спротиву, 2023: 103–105, 342–346, 272).

Осібнo варто звернути увагу на такі спогади пані Дар'ї: «Військові перевіряли речі, а потім ми приїхали на місце, де пропускають фсб російське. І ось тут у нас виникла така проблема, до нас підійшов співробітник фсб, подивився документи і почав вимагати від водія ліцензію на перевезення людей. ... Думали, можливо, якось та налагодити таку «співпрацю», що можливо якось виїхати іншим чином. Але тут ми почали вислуховувати те, що ми «бомбили Донбас вісім років», «знущались над росіянами», нам кричали, що «ось принесе тебе голову Зеленського – тоді пропущу» та й «ну ви ж за нього голосували» і тому подібне, тобто оця вся маячня пропагандистська, і зрозуміло, що нас не пропустили» (Літопис цивільного спротиву, 2023: 344–345).

Згадки про ретельну підготовку має пані Альона: «Дуже довго й ретельно до цього готувалися. Зокрема, спакували речі в прозорі сумки з-під постільної білизни, аби їх менше переривали. Також узяли з собою велику скатертину, на яку за потреби викладали все з автівки для перевірки»⁹.

Пан Олексій виїздив через Крим. Як тренер він мав у своєму телефоні номери багатьох херсонців. Тож телефон довго перевіряли. На щастя, нічого підозрілого не знайшли і дозволили виїзд (Літопис цивільного спротиву, 2023: 118).

Пані Анна, яка намагалася також виїхати з окупації через Крим у серпні 2022 р., подібну перевірку не пройшла. За її спогадами, вона тиждень чистила телефон, проте не помітила одне повідомлення, в якому висловлювала своє негативне ставлення до окупації. Це стало приводом до тривалих перевірок усіх її гаджетів та кількогодинних допитів. На завершення вона отримала припис «загроза російській федерації» та заборону виїжджати з Херсонської області: «Я спитала: «Так що, тепер прийдуть мене перевиховувати?» Він каже: «Ну, може й прийдуть перевиховувати. Ви очікуйте, очікуйте». Я була, якщо чесно, дуже налякана тим, що мені сказали. Деяких знайомих відпускали і вони через тиждень-два намагались знову проїхати. Мене випустили зі статтею 27 «Загроза російській федерації». У мене взяли відбитки пальців й зробили фотографії: анфас, профіль, а чоловіку

⁸ Рябенко Анна, 1983 року народження, м. Херсон, Херсонська область. Інтерв'ю проводив О. Черемісін 17 лютого 2024 р. Дешифрував аудіозапис та створив транскрипт О. Черемісін.

⁹ Мовчан Альона, 1997 року народження, м. Херсон, Херсонська область. Інтерв'ю проводив О. Черемісін 12 липня 2023 р. Дешифрував аудіозапис та створив транскрипт О. Черемісін.

сказали: «Якщо ще раз вона приїде, то більше ви її не знайдете»¹⁰.

Багато споминів стосується й небезпечного проїзду через сіру зону, яка постійно перебувала під обстрілами: «Але виходить між Давидом Бродом, я не скажу, як називається населений пункт, там якраз був бій і, мабуть, якраз вони відпочивали між боями, бо горіли будівлі, то ми проскочили, на блокпосту нас не зупинили. Їм не до того було, але ми ще тоді не знали, що це останній блокпост, бо вже коли проїжджали міст, який був замінований, а нам сказав цей хлопчик, що допомагав, виїжджати, що якщо виїдете на замінований міст – не лякайтесь і їдьте, їдьте, їдьте. Він замінований, але їдьте. Це вже значить – скоро наші. Це вже ви саме страшно проїшли»¹¹.

На час окупації, особливо на вересень–жовтень, Херсон здавався майже пустим. Проте 11 листопада на вулиці вийшли тисячі людей, які чекали на звільнення, намагаючись мінімізувати свої контакти з окупантами. Тисячі людей виїхали, проте багато жителів залишалося в місті, очікуючи Збройні сили України. Серед ключових факторів, чому люди не залишали окуповане місто, найчастіше звучали такі моменти:

– страх перед небезпечною дорогою та перевітками на блокпостах;

– відсутність власного автомобіля або грошей на оплату послуг перевізника: «Виїжджати я не думала. Я не знаю чому, але в мене такої паніки не було. Я не знаю чому. Я розуміла: я, дитина, мама. Я люблю наш Херсон. На той момент не те, що не було куди, все-таки я побоювалася, коли поширювались розповіді про виїзд. На Крим – в нас би грошей не вистачило, а виїзд через Василівку ... мені було страшно. Хто проїхав / хто НЕ проїхав. Ці питання для мене були важливі. А як воно буде?», – розповідає пані Світлана¹².

– необхідність виконувати свою роботу та допомагати людям: «Я кожен Божий день на цвинтарі. ... Треба комусь виконувати це. Як ти лишиш людей? Є люди – ти не можеш їх кинути.

¹⁰ Стельмах Анна, 1986 року народження, м. Херсон, Херсонська область. Інтерв'ю проводила Г. Михайленко 01 серпня 2023 р. Дешифрувала аудіозапис та створила транскрипт Г. Михайленко.

¹¹ Терепенко Анна, 1980 року народження, с. Антонівка, Херсонська область. Інтерв'ю проводила Г. Михайленко 02 серпня 2023 р. Дешифрувала аудіозапис та створила транскрипт Г. Михайленко.

¹² Васечко Світлана, 1979 року народження, м. Херсон, Херсонська область. Інтерв'ю проводила Г. Михайленко 17 лютого 2024 р. Дешифрувала аудіозапис та створила транскрипт Г. Михайленко.

Не можна цього зробити. Ти ж священник. Це те саме, якщо військові зроблять: «Все, нам набридло». Ми маємо служити до Бога від людей. Ось така наша справа»¹³, – стверджує отець Олег.

– упевненість у тому, що Херсон – українське місто, рідне місто, і піти мають окупанти, а не місцеві жителі: «Ми не виїжджали при окупації, тому що це – мій дім, це – моя земля, це – моя Батьківщина, моє місто. Чому я маю їхати, а вони тут полишаться?», – говорить пані Вікторія.

4. Висновки

Проведені інтерв'ю дали можливість визначити основні мотиваційні чинники та досвіди виїзду з окупації. Загалом, люди вибирали між страхом перед життям в окупації та страхом виїзду під обстрілами та з численними перевітками. Домінуючими поштовхами до виїзду ставали: страх за життя; загроза арештів, особливо для колишніх військових, учасників АТО, людей, що долучилися до мітингів у Херсоні у березні 2022 р.; потреба подальшого навчання для дітей, що закінчили школу; відсутність ліків та належного медичного обслуговування; боязнь наслідків псевдореферендуму та оголошення мобілізації до військ окупантів; небажання йти на співпрацю. Досвід виїзду важко узагальнити, ввести в якісь рамки, адже кожного дня умови змінювалися. Серед загальних чинників можна виокремити такі моменти: виїзд був можливий тільки через окремі населені пункти, що визначалися окупантами; необхідність значної підготовки (пошук перевізника / закупівля бензину, наявність коштів, «чистка» всіх гаджетів, підбір у дорогу речей, які не містили української символіки); наявність блокпостів на дорогах (кількість могла коливатися від декількох до декількох десятків; інтенсивність перевірок – різна, але найчастіше – детальний огляд речей та особливо гаджетів); очікування на дорозі (від декількох годин до декількох днів). Відмова від виїзду найчастіше визначалася: матеріальними чинниками (відсутністю автомобіля чи достатньої кількості грошей для оплати послуг перевізника); страхом бути розстріляним під час виїзду; потребою виконувати свої обов'язки та допомагати людям; упевненістю, що з Херсона підуть саме окупанти, а жителі мають залишатися у своїх будинках, адже це наше місто.

Подальший збір усних свідчень жителів Херсона, що пережили окупації, що мають досвід виїзду, відкриватиме нові моменти окупаційної дійсності. Адже кожен досвід – унікальний і доповнює перебіг подій повномасштабного вторгнення росії в Україну на теренах Херсонщини.

¹³ Гороховський Олег, 1979 року народження, м. Херсон, Херсонська область. Інтерв'ю проводила Г. Михайленко 15 березня 2024 р. Дешифрувала аудіозапис та створила транскрипт Г. Михайленко.

Література:

1. Ballard L. *History of Oral history. Foundations and Metodology*. Lanham, New York, Toronto, Plymouth, UA : AltaMira Press, 2007. 326 p.
2. Грінченко Г. Усна історія примусу до праці: метод, контексти, тексти. Харків : «ХТМТ», 2012. 304 с.
3. Грінченко Г.Г. Усна історія – теорія, метод, джерело. *Невигадане. Усні історії оstarбайтерів*. Харків : Видавничий Дім «Райдер», 2004. С. 10–32.
4. Кузовова Н. Голодомор 1932–1933 років на Херсонщині : монографія. Університетська книга, 2023. 372 с.
5. Літопис цивільного спротиву Херсона у вимірах повномасштабної агресії росії проти України у 2022 році. / Упорядник: О.В. Черемісін. Херсон : Університетська книга, 2023. 481 с.
6. Невигадане. Усні історії оstarбайтерів. Харків : Видавничий Дім «Райдер», 2004. 236 с.
7. Тхоржевська Т. Одеса очима «понасхавших»: усна історія урбанізації 50–80-ті рр. XX ст. Одеса : «Поліграф», 2022. 192 с.
8. У пошуках власного голосу: Усна історія як теорія, метод та джерело : збірник наукових статей / за ред. Г.Г. Грінченко, Н. Ханенко-Фрізен. Харків : ПП «торГсін ПліЮс», 2010. 248 с.
9. Усна історія Степової України: Запорізький край. / Ред. кол. тому: А. Бойко (гол. ред.), Н. Швайба (наук. ред.), В. Козирев (відп. секр.), Н. Белік, Ю. Головка, В. Мільчев, В. Ткаченко. НАН України. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського; Інститут усної історії Запорізького національного університету; Запорізьке наукове товариство ім. Я. Новицького ; Запорізьке обласне Товариство охорони пам'яток історії та культури. Запоріжжя : АА Тандем, 2008. Т. 4. 472 с.
10. Филь О. «...в ті важкі дні лютого 2022 року громада Охтирщини так згуртувалася, що вам просто не передати!»: Інтерв'ю з Героєм України полковником Д. Диким про оборону Охтирки (24 лютого – 27 березня 2022 р.) (інтерв'ю записав та підготував до друку О. Филь). *Український історичний журнал*. 2024. Число 1. С. 29. URL: http://resource.history.org.ua/publ/UIJ_2024_1_3.
11. Херсонські есеї: жити, щоб перемагати : збірка есеїв / упорядн. С. Омельчук, О. Казакова. Херсон – Івано-Франківськ, 2023. 184 с.
12. Черемісін О.В. Висвітлення міського життя під час окупації Херсона в 2022 р. в усно-історичних свідченнях. *Південний архів (історичні науки)*. 2023. Вип. 44. С. 35–43.

Referenses:

1. Ballard, L. (2007). *History of Oral history. Foundations and Metodology*. Lanham, New York, Toronto, Plymouth, UA: AltaMira Press. 326 p. [in English].
2. Hrinchenko, H. (2012). Usna istoriia prymusu do pratsi: metod, konteksty, teksty [*Oral history of forced labor: method, constituents, texts*]. Kharkiv: “KhTMT”, 304 s. [in Ukrainian].
3. Hrinchenko, H.H. (2004). Usna istoriya – teoriya, metod, dzherelo [*Oral history – theory, method, source*]. Nevyhadane. Usni istoriyi ostarbayteriv. Kharkiv: Vydavnychyy Dim “Rayder”, 2004. S. 10–32 [in Ukrainian].
4. Kuzovova, N. (2023). Holodomor 1932–1933 rokiv na Khersonshchyni: monohrafiya [*The Holodomor of 1932–1933 in the Kherson region*]. Universytetska knyha, 2023. 372 s. [in Ukrainian].
5. Litopys tsyvilnoho sprotyvu Khersona u vymirakh povnomasshtabnoi ahresii rosii proty Ukrainy u 2022 rotsi (2023) [*Chronicle of Kherson's civil resistance in the context of Russia's full-scale aggression against Ukraine in 2022*]. Uporiadnyk: O.V. Cheremisin. Kherson: Universytetska knyha, 2023. 481 s. [in Ukrainian].
6. Nevyhadane. Usni istoriyi ostarbayteriv [*Uninvented. Oral histories of ostarbaiters*]. Kharkiv: Vydavnychyy Dim “Rayder”, 2004. 236 s. [in Ukrainian].
7. Tkhorzhevskaya, T. (2022). Odesa ochyma “ponaiekhavshykh”: usna istoriia urbanizatsii 50–80-ti rr. XX st. [*Odesa through the eyes of the “Newcomers”: An Oral History of Urbanization in the 50s–80s of the 20th Century*]. Odesa: “Polihraf”, 192 s. [in Ukrainian].
8. U poshukakh vlasnoho holosu: Usna istoriia yak teoriia, metod ta dzherelo [*In search of one's own voice: Oral history as theory, method and source*]. Zb. nauk. st. / za red. H.H. Hrinchenko, N. Khanenko-Frizen. Kharkiv: PP “torHsin PliUs”, 2010. 248 s. [in Ukrainian].
9. Usna istoriya Stepovoyi Ukrayiny: Zaporizkyy kray [*Oral history of Steppe Ukraine: Zaporozhye region*]. Red. kol. tomu: A. Boyko (hol. red.), N. Shvayba (nauk. red.), V. Kozyrev (vidp. sek.), N. Byelik, Yu. Holovko, V. Milchev, V. Tkachenko. NAN Ukrayiny. Instytut ukrayinskoyi arkheohrafiyi ta dzhereloznavstva im. M.S. Hrushevskoho; Instytut usnoyi istoriyi Zaporizkoho natsionalnoho universytetu; Zaporizke naukove tovarystvo im. Ya. Novytskoho; Zaporizke oblasne Tovarystvo okhorony pam'yatok istoriyi ta kultury. Zaporizhzhya: AA Tandem, 2008. T. 4. 472 s. [in Ukrainian].
10. Fyl O. «...v ti vazhki dni liutoho 2022 roku hromada Okhtyrshchyny tak zghurtuvalasia, shcho vam просто не передати!»: Interviu z Heroiem Ukrainy polkovnykom D. Dykym pro obronu Okhtyrky (24 liutoho –

27 bereznia 2022 r.) [*“... in those difficult days of February 2022, the community of Okhtyr region rallied so much that you simply cannot tell!”: Interview with Hero of Ukraine Colonel D. Dyky about the defense of Okhtyrka (February 24 – March 27, 2022)*] (interviewu zapysav ta pidhotuvav do druku O. Fyl). Ukrainskyi istorychnyi zhurnal. 2024. Chyslo 1. S. 29. Retrieved from: http://resource.history.org.ua/publ/UIJ_2024_1_3 [in Ukrainian].

11. Khersonski esei: zhyty, shchob peremahaty: zbirka eseiv (2023) [Kherson essays: live to win: a collection of essays] / uporiadn. S. Omelchuk, O. Kazakova. Kherson – Ivano-Frankivsk, 2023. 184 s. [in Ukrainian].
12. Cheremisin O.V. (2023). Vysvitlennya miskoho zhyttya pid chas okupatsiyi Khersona v 2022 r. v usno-istorychnykh svichennyakh [Coverage of city life during the occupation of Kherson in 2022 in oral historical evidence]. *Pivdennyu arkhiv (istorychni nauky)*. 2023. Vyp. 44. S. 35–43 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 13.05.2024
The article was received 13 May 2024